

URSZULA MARKOWSKA-PRZYBYŁA

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

DAVID RAMSEY

Politechnika Wrocławska

KAPITAŁ SPOŁECZNY A WIELKOŚĆ JEDNOSTKI OSADNICZEJ W ŚWIETLE BADAŃ EKSPERYMENTALNYCH¹

Abstract: The Relation between Social Capital and Town Size: An Experimental Study.

This article presents the results of research on key factors of social capital, such as: trust, trustworthiness and co-operation. Differences in the form of social capital are analysed according to the size of one's home town. Previous research suggests that the form of social capital varies along both the rural-urban and central-peripheral axes. The authors apply a novel approach, from a Polish perspective – experimental game theory, to assess social capital. Since these experiments are combined with a questionnaire, this enables a novel way of viewing social capital and investigating the gap between intentions and behaviour. The results indicate that there do not exist any large differences between the levels of social capital according to the size of town. However, small and medium-size towns exhibit weaker forms of social capital than are observed in either cities or rural areas.

Keywords: Experiment, intention-behaviour gap, measure, public good game, social capital trust, trust game.

Wprowadzenie

Różnice potencjałów gospodarczych oraz różnic wewnątrzregionalnych wynikają m.in. z charakteru sieci osadniczej regionu. Związane jest to z zagadnieniem kumulowania się procesów i rozwoju i ich rozchodzenia się z części centralnej na region. Charakter sieci osadniczej ma – jak się wydaje – także inne oddziaływanie na procesy rozwoju i wzrostu gospodarczego regionów: wielkość jednostki osadniczej może mieć związek

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/07/B/HS5/03954.

ze specyfiką sieci społecznych oraz norm i wartości w nich zawartych, co określane jest mianem kapitału społecznego. Kapitał ten jest uważany coraz częściej za jeden z czynników oddziałujących na tempo i poziom rozwoju gospodarczego [Knack, Keefer 1997; Temple, Johnson 1998; Whiteley 2000; Zak, Knack 2001; Bjørnskov 2012].

Wszyscy badacze są jednak zgodni co do tego, że kapitał społeczny regionów jest zróżnicowany wewnątrznie i jest efektem różnorodnych uwarunkowań historycznych, rozwojowych, przestrzennych i kulturowych. Uwarunkowania przestrzenne, są jedną z determinant poziomu i jakości zasobów kapitału społecznego. W badaniach nad kapitałem społecznym zauważa się w tym kontekście przede wszystkim specyficzne różnice kapitału społecznego miejskiego i wiejskiego.

1. Kapitał społeczny miast i wsi

Kapitał społeczny jest kategorią bardzo niejednoznaczną. Rozumiany i interpretowany jest na wiele sposobów, często jedynie intuicyjnie. Wyróżnić można dwa zasadnicze skrajne sposoby rozumienia tego kapitału: jako sieć relacji międzyludzkich oraz system norm, wartości i przekonań, które ułatwiają wspólne działanie. Między tymi dwoma skrajnymi rozumieniami jest cała gama definicji pośrednich. W prezentowanej pracy, do operacjonalizacji kapitału społecznego wykorzystano klasyczne podejście Putnama. Według niego *kapitał społeczny* odnosi się (...) *do takich cech społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania* [Putnam 1995, s. 258].

W dotychczasowych badaniach nad polskim kapitałem społecznym zauważa się różnice między kapitałem społecznym wsi oraz miast, zwłaszcza dużych. Zróżnicowanie to zaobserwowali Herbst [2005]; Janc [2006]; Żukowski [2007]; Działek [2011], a także autorzy *Diagnozy Społecznej* [2015].

Analiza kapitału społecznego wsi i miast różnej wielkości jest trudnym zadaniem i przynosi niejednoznaczne, a czasem sprzeczne wnioski, co szeroko analizuje Bednarek-Szczepańska [2013]. Powodem tych trudności jest zacieranie się granic administracyjnych między jednostkami różnych kategorii, szczególnie duże znaczenie ma to w badaniach w układzie wieś – miasto, gdzie kategorie te mają często charakter jedynie formalny, ludność wiejska i miejska ulega „przemieszaniu”, a wraz z nią normy, wartości i wzory zachowań. Badania nad kapitałem społecznym nie uwzględniają często specyfiki obszaru. Na podstawie ujednoliconych mierników wyciągane są wnioski o poziomie zasobów kapitału społecznego obszarów odmiennych ze względu na specyfikę kulturową, czy mającą swoje źródło w różnym poziomie urbanizacji. Mierniki adekwatne dla terenów miejskich, jak np. liczba organizacji pożytku publicznego są stosowane w jednostkach wiejskich, nie uwzględnia się uwarunkowań społeczno-gospodarczych, np. zaangażowanie w działalność na rzecz lokalnych społeczności jest większe na wsi, jednak jak się przypuszcza, może to być skutkiem tego, że w miastach jest znacznie więcej instytucji wyspecjalizowanych w zaspokajaniu

potrzeb mieszkańców, które niejako wyręczają ich z zajmowania się sprawami własnego miejsca zamieszkania, natomiast mieszkańcy wsi w większym stopniu muszą organizować się zatem sami – trudniejsze położenie i wspólnota interesów mobilizują do działania zbiorowego [Szafranec 2006], co nie musi oznaczać, że mieszkańcy miast są mniej zaangażowani.

Jednym z powodów trudności analizy kapitału społecznego jest stosowana metoda badawcza, jaką jest sondaż. Badania sondażowe nie dają możliwości wyjaśnienia postaw respondentów. Respondenci muszą na ogół wybrać jedno z dwóch lub kilku stwierdzeń, które jest bliższe ich poglądom. Nie mają zaś możliwości podania swojej opinii, jeśli różni się ona od tych narzuconych. Pytania zamknięte praktycznie uniemożliwiają zbadanie rzeczywistości społecznych w sensie jakościowym, a uzyskiwane odpowiedzi zależą od tego, jak pytania są rozumiane przez respondentów, a także od ich świadomości oraz pamięci. Odpowiedzi te pozostają niejako w próżni, pozbawione są głębszego społecznego kontekstu [Bednarek-Szczepańska 2013, s. 25-26]. Dodatkowym problemem jest uchwycenie różnic między tym, co deklarowane w sondażu a rzeczywistością, szczególnie trudne dla tak ulotnych i wrażliwych kwestii, jak zaufanie, wiarygodność czy współpraca, które są istotą kapitału społecznego.

Opracowanie jest próbą uchwycenia luki intencjonalno-behawioralnej w tym zakresie, co jest możliwe dzięki zastosowaniu metody ekonomii eksperymentalnej w połączeniu z ankietą. Kapitał społeczny jest analizowany przez autorów w sposób, który pozwala uniezależnić się od kontekstu związanego z wielkością zamieszkiwanej miejscowości, co często występuje, gdy kapitał społeczny analizowany jest jako sieć kontaktów formalnych i nieformalnych. W opracowaniu za *kapitał społeczny* uznano normy, wartości i przekonania, które ułatwiają współpracę, szczególnie na rzecz dobra wspólnego, czyli zaufanie wraz z kooperacją na rzecz dobra wspólnego oraz wiarygodność. Uznano, że samo zaufanie nie jest wystarczającym elementem kapitału społecznego, istotna jest także wiarygodność oraz przejawy współpracy na rzecz dobra wspólnego.

2. Źródła danych i zastosowana metoda badawcza

W opracowaniu wykorzystano wyniki badań przeprowadzonych w okresie IV-VI 2014 r. na próbie 1540 osób – studentów publicznych uczelni wyższych zlokalizowanych w 16 stolicach województw Polski. W każdym z regionów przebadano 88-100 osób. Badane osoby uczestniczyły w trzech grach związanych z ekonomią eksperymentalną oraz w badaniu ankietowym. Zastosowano trzy gry: grę „zaufanie” (*trust game*), grę w „dobro publiczne” (*public goodgame*) oraz grę „ultimatum” (*ultimatum game*). W pracy wykorzystano wyniki gier „zaufanie” oraz „dobro publiczne”, za pośrednictwem których mierzone jest zaufanie, wiarygodność i skłonność do współpracy².

² Ze względu na ograniczoną objętość pracy opis metody badawczej skrócono do minimum. Więcej na temat badań w: [Markowska-Przybyła, Ramsey 2014, 2015].

Badane osoby po przeprowadzeniu gier wypełniały ankietę dotyczącą postaw i poglądów mających wskazywać na posiadany przez nie kapitał społeczny. Część pytań dotyczyła zagadnień zaufania, współpracy i zaangażowania:

- *Jak sądzisz, czy większości ludzi można ufać?* (zmienna „zaufanie”).
- *Czy w ciągu ostatniego roku wykonywałeś nieodpłatnie jakieś prace na rzecz lokalnej społeczności?* (zmienna „zaangażowanie”).
- *Jak bardzo obchodzi Cię to, że inni ludzie płacą podatki mniejsze niż powinni?* (zmienna „podatki”).
- *Czy reagujesz, gdy ktoś niszczy mienie publiczne? Np. zwracasz mu uwagę, dzwonisz na nr straży miejskiej, policji?* (zmienna „mienie publiczne”).
- *Jak sądzisz, która strategia postępowania przynosi największe prawdopodobieństwo sukcesu działania: przede wszystkim praca indywidualna, minimum kooperacji z innymi czy praca w kooperacji* (zmienna „strategia”).

3. Wyniki badań

3.1. Wyniki eksperymentu

Najwyższe średnio przekazy w grze „zaufanie” świadczące o zaufaniu (gracze A) przekazywali mieszkańcy miast dużych, tj. liczących ponad 100 tys. mieszkańców, najniższe natomiast mieszkańcy miast średnich. Mieszkańcy miast średnich wykazali także najniższą wiarygodność (przekazy graczy B, po uwzględnieniu wpływu czynnika „wysokość otrzymanej kwoty od gracza A”) oraz najniższy poziom współpracy (przekazy w grze „dobro publiczne”). Najwyższa wiarygodność cechuje mieszkańców najmniejszych miejscowości. Oni także okazali się być najbardziej współpracującymi (najwyższe przekazy w grze „dobro publiczne”) (por. tab. 1).

Mieszkańcy miast średnich (20-100 tys. mieszkańców) wykazują najniższą wiarygodność, współpracę i zaufanie, co należy ocenić negatywnie z punktu widzenia posiadanego kapitału społecznego. Mieszkańcy najmniejszych miejscowości (do 5 tys. mieszkańców) charakteryzują się najwyższą wiarygodnością i poziomem współpracy, przy relatywnie niskim zaufaniu, natomiast mieszkańców miast dużych cechuje wysoki stopień zaufania przy niższej wiarygodności. Potwierdzają się zatem przypuszczenia, że wysoki poziom współpracy może istnieć bez zaufania. Do podobnych wniosków doszła [Pietrasik 2006, za: Bednarek-Szczepańska 2013].

Różnice średnich przekazów w grach pomiędzy klasami miejscowości są nieznaczne. Największe w przypadku przekazów graczy A w grze zaufanie (max/min wynosi 1,17) i tylko te różnice są istotne statystycznie ($p=0,049$, test Kruskala-Wallisa).

Tabela 1

Dane o zaufaniu, wiarygodności i współpracy polskich studentów według klas miejscowości (dane eksperymentalne)

Wielkość miejscowości	Poziom współpracy – % przekazu w grze PG	Zaufanie – % przekazu graczy A w grze TG	Wiarygodność – % przekazu graczy B w grze TG	Wiarygodność uwzględniająca poziom otrzymanej kwoty od gracza A – reszty modelu
Miejscowość o liczbie mieszkańców do 5 tys.	61,54	45,52	35,06	1,88
Małe miasto (5-20 tys. mieszkańców)	59,45	50,63	34,27	0,16
Średnie miasto (20 – 100 tys. mieszkańców)	58,45	43,96	31,52	-1,85
Duże miasto (powyżej 100 tys. mieszkańców)	59,25	51,42	33,25	-0,55
Test Kruskala-Wallisa	0,255	0,049	0,295	0,143

Źródło: Badania własne (tab. 1 i 2).

Ryc. 1. Kapitał społeczny w klasach miejscowości – miara syntetyczna na bazie wyników eksperymentalnych

Źródło: Badania własne (ryc. 1-3).

Ponieważ trudno jednak jednoznacznie określić, co jest korzystniejsze w kontekście kapitału społecznego, zwłaszcza w długim okresie: współpraca z zaufaniem, ale przy niskiej wiarygodności czy współpraca przy wysokiej wiarygodności, ale niskim zaufaniu uznano, że wszystkie trzy czynniki są jednakowo ważne i na tej podstawie zbudowano miarę syntetyczną kapitału społecznego na bazie wyników badań ekspe-

rymentalnych. W konstrukcji miary wykorzystano formułę średniej arytmetycznej nieważonej znormalizowanych wartości zmiennych: średnia przekazu w grze „dobro publiczne”, średnia przekazu graczy A w grze „zaufanie”, średnia przekazu graczy B skorygowana o wpływ wysokości otrzymanej kwoty w grze „zaufanie”. Wyniki obliczeń przedstawiono na ryc. 1.

3.2. Luka behawioralno-intencjonalna

Deklaracje studentów, w wymiarze zagregowanym do poziomu klas miejscowości, dotyczące zaufania i współpracy przedstawia tab. Błąd! Nie można odnaleźć źródła odwołania..

Tabela 2

Dane o zaufaniu, wiarygodności i współpracy polskich studentów według klas miejscowości (dane ankietowe)

Wielkość miejscowości	Jak sądzisz, czy większości ludzi można ufać? ^{a)}	Czy w ciągu ostatniego roku wykonywałeś nieodpłatnie jakieś prace na rzecz lokalnej społeczności? ^{b)}	Jak bardzo obchodzi Cię to, że inni ludzie płacą podatki mniejsze niż powinni? ^{c)}	Czy reagujesz, gdy ktoś niszczy mienie publiczne? Na przykład zwracasz mu uwagę, dzwonisz na nr straży miejskiej, policji? ^{d)}	Strategia ^{e)}
Miejscowość o liczbie mieszkańców do 5 tys.	2,75	1,498	3,549	2,904	1,78
Małe miasto (5-20 tys. mieszkańców)	2,86	1,452	3,420	3,068	1,76
Średnie miasto (20 –100 tys. mieszkańców)	2,69	1,448	3,330	2,874	1,71
Duże miasto (powyżej 100 tys. mieszkańców)	2,78	1,397	3,437	2,920	1,75
Ogółem	2,76	1,448	3,446	2,926	1,75
Test Kruskala-Wallisa	0,415	0,018	0,180	0,062	0,294

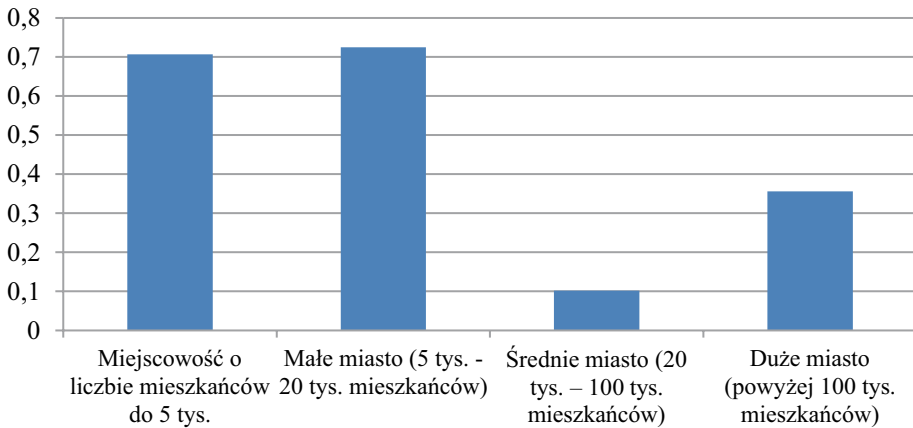
a) – średni wskaźnik dla odpowiedzi: tak = 5, raczej tak = 4, nie wiem = 3, raczej nie = 2, nie = 1

b) – średni wskaźnik dla odpowiedzi: nie = 1, tak = 2;

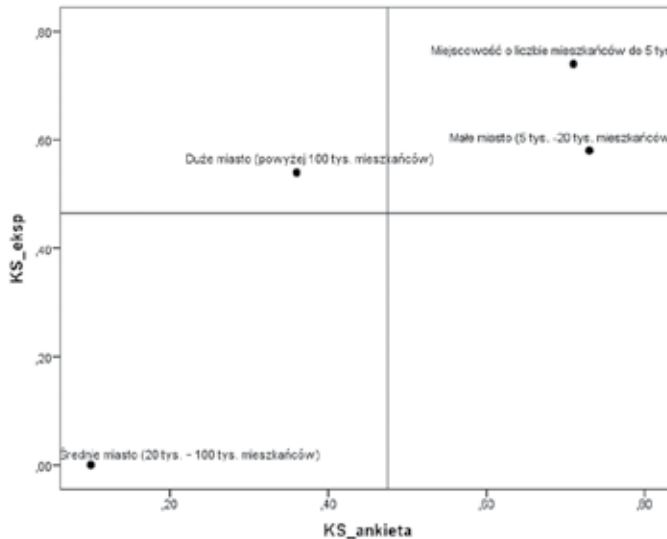
c) – średni wskaźnik dla odpowiedzi: w ogóle mnie to nie obchodzi = 1, mało mnie to obchodzi = 2, trudno powiedzieć=3, trochę mnie to obchodzi = 4, bardzo mnie to obchodzi = 5

d) – średni wskaźnik dla odpowiedzi: nigdy = 1, prawie wcale mi się to nie zdarza = 2; czasami = 3, tak, z reguły reaguję = 4

e) – średni wskaźnik dla odpowiedzi: praca indywidualna = 1, praca w kooperacji = 2

Ryc. 2. Kapitał społeczny w klasach miejscowości – miara syntetyczna na bazie wyników ankietowych

Ryc. 3. Kapitał społeczny deklarowany a obserwowany przez studentów miast różnych kategorii

Studenci miejscowości poszczególnych klas nie różnią się istotnie statystycznie ze względu na deklarowane zaufanie. Większość wskaźników dotyczących współpracy, skonstruowanych na podstawie pytań ankietowych także ich nie różnicuje. Różnice te widoczne są jedynie dla zmiennej „zaangażowanie”. Studenci dużych miast istotnie różnią się od studentów najmniejszych miejscowości ze względu na stopień zaangażowania ($p=0,002$, test Manna-Whitneya). Nieistotne są różnice pomiędzy mieszkań-

cami metropolii oraz mieszkańcami pozostałych obszarów, podobnie jak w przypadku danych eksperymentalnych.

Tak jak w przypadku danych eksperymentalnych, także i w przypadku danych ankietowych potwierdza się najniższy poziom kapitału społecznego miast średnich. Syntetyczna miara utworzona w analogiczny sposób, jak dla danych eksperymentalnych (uwzględniająca 5 zmiennych) wskazuje na relatywnie wysokie zasoby tego kapitału w miastach małych i w najmniejszych miejscowościach (ryc. Błąd! Nie można odnaleźć źródła odwołania.). Nie ma zatem zbyt dużych rozbieżności w ocenach kapitału społecznego agregowanego na poziomie kategorii miejscowości różnej wielkości. Studenci dużych miast wykazują w ankietach średnio niższy poziom (w odniesieniu do średniej) niż w danych eksperymentalnych, co może świadczyć o niedoszacowaniu ich kapitału społecznego (ryc. Błąd! Nie można odnaleźć źródła odwołania.).

Zakończenie

Badania z wykorzystaniem metody eksperymentu teoriogrowego nie wskazują na istnienie zróżnicowania kapitału społecznego w analizowanych trzech kluczowych dla tego kapitału kwestiach: zaufania, współpracy i wiarygodności. Istniejące – statystycznie istotne różnice – są bardzo niewielkie, wskazać można na niższy kapitał społeczny miast średniej wielkości i relatywnie wyższy kapitał społeczny najmniejszych miejscowości oraz miast dużych. W dotychczasowych badaniach kapitał społeczny najmniejszych miejscowości był często oceniany negatywnie. Według badań eksperymentalnych miejscowości te wydają się posiadać silny kapitał społeczny (szczególnie w woj. kujawsko-pomorskim, śląskim); kapitał społeczny tych miejscowości wykazuje też zróżnicowanie między regionami: śląskie, wielkopolskie i małopolskie różni się od świętokrzyskiego, podkarpackiego czy mazowieckiego. Zastanawiający jest niski kapitał społeczny miast średnich. Poznanie przyczyn takiego stanu wymaga dalszych badań, postawić można jednak hipotezę o wpływie utraty znaczenia pozycji społeczno-gospodarczej wielu średnich miast wskutek reformy administracyjnej z 1999 r.

Wyniki wcześniejszych badań wskazywały na istotne różnice, zwłaszcza na osi centrum-peryferia, jednak oparte były na innych wskaźnikach – strukturach powiązań formalnych i nieformalnych oraz deklaracjach zaangażowania i współpracy. Oznaczać to może, że istniejące różnice strukturalne mogą nie przekładać się na efekty w postaci zaufania, współpracy czy wiarygodności. Różne kombinacje sieci relacji formalnych, nieformalnych oraz zawartych w nich norm i wartości prowadzi do podobnych efektów w postaci współpracy, a te same kombinacje w różnych uwarunkowaniach i kontekstach przynosić mogą różne efekty.

Literatura

- Bednarek-Szczepańska M., 2013, *Wiejski kapitał społeczny we współczesnej Polsce: przegląd badań i uwagi metodyczne*. Acta Univ. Lodz., Folia Geogr. Socio-Oeconomica, s. 19–40.
- Bjørnskov C., 2012, *How Does Social Trust Affect Economic Growth?* South. Econ. J., 78, s. 1346–1368.
- Diagnoza Społeczna*, 2015, *Warunki i jakość życia Polaków*, 2015, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Działek J., 2011, *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*. Wyd. UJ, Kraków.
- Herbst J., 2005, *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego*. Fundacja Rozwoju Obywatelskiego, Warszawa.
- Janc K., 2006, *Human and Social Capital in Poland – Spatial Diversity and Relations*, [w:] *Core and Peripheral Regions in Central and Eastern Europe*, T. Komornicki, K. Czapiewski (red.). EUROPA XXI, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 39–55.
- Knack S., Keefer P., 1997, *Does Social Capital Have an Economic Pay off? A Cross-country Investigation*. Q. J. Econ, s. 112, 1251–1288.
- Markowska-Przybyła U., Ramsey D., 2014, *A Game Theoretical Study of Generalised Trust and Reciprocation in Poland: I. Theory and Experimental Design*. Oper. Res. Decis. 59–77. doi:10.5277/ord140304.
- Markowska-Przybyła U., Ramsey D., 2015, *A Game Theoretical Study of Generalised Trust and Reciprocation in Poland: II. A Description of the Study Group*. Oper. Res. Decis. 51–73. doi:10.5277/ord150204.
- Pietrasik J., 2006, *Tradycje współdziałania na wsi a kapitał społeczny*. UW, Warszawa.
- Putnam R. D., 1995, *Demokracja w działaniu: Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Wyd. Znak, Kraków.
- Szafranec K., 2006, *Optymizm/pesymizm jako mentalne postawy odporności/podatności na bezradność*, [w:] *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, K. Szafranec (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
- Temple J., Johnson P. A., 1998, *Social Capability and Economic Growth*. Q. J. Econ, 113, s. 965–990.
- Whiteley P. F., 2000, *Economic Growth and Social Capital*. Polit. Stud. 48, s. 443–466.
- Zak P. J., Knack S., 2001. *Trust and Growth*. Econ. J. 111, s. 295–321.
- Żukowski T., 2007, *Kapitał społeczny w Polsce lokalnej. Przestrzenne zróżnicowanie na przykładzie XXI w.*, [w:] *Przedsiębiorstwo społeczne w rozwoju lokalnym*, E. Leś, M. Ołdak (red.). Collegium Cicitas Press, Warszawa.